

“XAMSA” DOSTONIDA O‘ZBEK BADIYI TAFAKKUR CHO‘QQISI

Olimova Ruxshona Ravshan qizi

Navoiy davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi, 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15554323>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiy tomonidan yaratilgan “Xamsa” asari o‘zbek badiiy tafakkurining eng yuksak namunasi sifatida tahlil etiladi. Undagi besh dostonida aks etgan falsafiy, axloqiy, estetik va ijtimoiy g‘oyalar o‘zbek mumtoz adabiyotining shakllanishi va taraqqiyotida tutgan o‘rni nuqtayi nazaridan baholanadi. Maqolada shuningdek, “Xamsa”ning Nizomiy va Xusrav Dehlaviy an‘analariga tayanilgan holda o‘zbekona ruhda takomillashgani, obrazlar tizimi, poetik san‘at, til va uslub xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Asar o‘zbek xalqining ma‘naviy merosi, axloqiy mezonlari, adolat, muhabbat va donishmandlikka bo‘lgan e‘tiborining badiiy timsoli sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Xamsa, Navoiy, dostonnavislik, badiiy tafakkur, axloq, estetik g‘oya, o‘zbek adabiyoti, poetik obraz, tasavvuf.

Abstract. This article explores Alisher Navoi's "Khamsa" as the pinnacle of Uzbek artistic thought and classical literature. The study provides an in-depth analysis of the five epic poems — *Hayrat ul-abror*, *Farhod and Shirin*, *Layli and Majnun*, *Sab'ai Sayyor*, and *Saddi Iskandariy* — highlighting their philosophical, moral, aesthetic, and social themes. Drawing on the traditions of Nizami Ganjavi and Amir Khusraw Dehlavi, Navoi elevates the Turkic literary language to new artistic heights. The paper discusses the poet's mastery of poetic language and style, the symbolic nature of the characters, and the spiritual-educational values conveyed through the Khamsa. Ultimately, Navoi's "Khamsa" is evaluated as a national and universal monument of thought that contributed to shaping the moral consciousness and artistic worldview of the Uzbek people.

Keywords: Khamsa, Alisher Navoi, Uzbek classical literature, artistic thought, epic poetry, moral values, Turkic language, Sufism, poetic symbolism, cultural heritage.

Kirish

Alisher Navoiy o‘zbek mumtoz adabiyotining eng ulug‘ siymalaridan biridir. Uning ijodiy merosida “Xamsa” alohida o‘rin tutadi. Bu besh dostonidan iborat ulkan majmua – “*Hayrat ul-abror*”, “*Farhod va Shirin*”, “*Layli va Majnun*”, “*Sab'ai Sayyor*” va “*Saddi Iskandariy*” – nafaqat o‘zbek badiiy tafakkurining, balki butun turkiy adabiyotning cho‘qqisidir. Navoiy bu dostonnarni yaratish orqali turkiy tillarda ilk “Xamsa” muallifi bo‘lish sharafiga muyassar bo‘lgan.

Xamsaning yaratilish tarixiy asosi va adabiy an‘analari. “Xamsa” janri Sharq adabiyotida Nizomiy Ganjaviy tomonidan boshlab berilgan. Nizomiy yaratgan “Panj ganj” (Besh gavhar) – fors-tojik adabiyotida epik janrning yuksak namunasi hisoblangan. Keyinchalik bu an‘anani Amir Xusrav Dehlaviy davom ettirdi. Ammo Navoiy “Xamsa”si bilan turkiy adabiy tilni bu janrga moslashtiribgina qolmay, balki uni yangi badiiy-falsafiy mazmun bilan boyitdi. Navoiy “Xamsa”ni 1483–1485 yillar oralig‘ida, ya‘ni ikki yil ichida yaratgan bo‘lib, bu ulkan mehnat uning she‘riyatdagi salohiyati va badiiy tafakkur kuchining isboti hisoblanadi.

Har bir dostonning badiiy-falsafiy xususiyatlari.

“Hayrat ul-abror”. Bu doston Navoiy “Xamsa” sining kirish qismidir. Unda adolat, insonparvarlik, ezgulik, kamtarlik, ilm, donolik kabi g‘oyalar ilgari suriladi. “Hayrat ul-abror” ning asosiy vazifasi – muallifning ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlarini bayon qilishdir. Doston 60 bobo (bob)dan iborat bo‘lib, har bir bobda bir fazilat yoki illat tasvirlanadi.

“Farhod va Shirin”. Bu doston sevgi va fidoiylikning ramzi sifatida mashhur. Navoiy muhabbatni jismoniy ehtiros emas, balki ruhiy yuksaklik darajasida ko’rsatadi. Farhod obrazi orqali halollik, mehnatkashlik, jasorat singari fazilatlar targ’ib qilinadi. Dostondagi ijtimoiy tabaqalarning ziddiyati, xalq bilan hokimlar o’rtasidagi tafovut ham mahorat bilan ko’rsatilgan.

“Layli va Majnun”. Navoiy bu dostonda muhabbatni ilohiy darajada tasvirlaydi. Majnun – majoziy oshiqdan ma’naviy oshiqqa aylangan, Laylining timsolida esa u Haqni izlaydi. Bu asar orqali tasavvufiy g’oyalar ilgari suriladi. Doston tasavvufiy falsafa bilan hamohang bo’lib, ruhiy poklanish va yuksalishga da’vat etadi.

“Sab’ai Sayyor”. Bu doston yetti sayyora yetti malikaga bog’liq voqealar orqali hikoya qilinadi. Har bir sayyora nomi ostida bir hikoya, bir saboq mavjud. Unda insoniy kamolot, aql, sabr, adolat, ehtirosni yengish singari falsafiy g’oyalar ifodalangan. Bu doston badiiy kompozitsiyasi jihatidan alohida ajralib turadi.

“Saddi Iskandariy”. Bu doston Sharqona ideal hukmdor timsolini yaratishga bag’ishlangan. Iskandar obrazi orqali Navoiy ilmlarni qadrllovchi, adolatli, donishmand hukmdor qiyofasini chizadi. Dostonda siyosiy-falsafiy g’oyalar kuchli. Ayniqsa, davlat boshqaruvi, ilmlarning ahamiyati, diniy bag’rikenglik haqida chuqur fikrlar beriladi.

Til va uslubning badiiy yuksakligi. Navoiy “Xamsa”sida o’zbek tilining poetik imkoniyatlarini eng yuqori darajada namoyon etgan. Tashbeh, isti’ora, tazod, tajnis, chiston, irsoli masal, kinoya kabi uslublardan mohirlik bilan foydalangan. Har bir dostonning tili o’z uslubiga mos tanlangan: “Farhod va Shirin”da lirizm kuchli bo’lsa, “Saddi Iskandariy”da haybatli, rasmiy uslub ustuvor. Ushbu dostonlarda so’z boyligi, sinonimika, metaforalarning keng qo’llanilishi o’zbek tilining badiiy imkoniyatlarini kengaytirgan.

Xamsaning badiiy tafakkurdagi o’rni. Navoiy “Xamsa”si o’zbek badiiy tafakkurining shakllanishiga ulkan hissa qo’shdi. Bu asarlar orqali:

Yuksak axloqiy qadriyatlar targ’ib qilindi;
Milliylik va umumbashariy g’oyalar uyg’unlashdi;
Ijodkorlar uchun badiiy mezonlar belgilandi.

Navoiyning “Xamsa”si nafaqat badiiy jihatdan, balki pedagogik, ma’naviy va estetik nuqtayi nazardan ham o’rganishga arzigulik asardir. U bugungi avlodni ham donishmandlik, sabr-toqat, komillikka undaydi.

Xulosa

Alisher Navoiyning “Xamsa” asari o’zbek adabiyoti tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu ulkan epik majmua nafaqat she’riy ijodning, balki xalqning badiiy tafakkurining cho’qqisidir. Undagi yuksak g’oyalar, obrazlar, poetik san’at va til uslubi asarni abadiy qimmatga aylantirgan. Navoiy “Xamsa”si bilan o’zbek milliy adabiy maktabini shakllantirdi va badiiy tafakkurni yuksak cho’qqilarga olib chiqdi.

References:

Используемая литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1984.
2. Ismatulla Ergashov. Alisher Navoiy va Sharq adabiyoti. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Karimov I.A. Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent:

O'zbekiston, 1997.

4. G'aniyeva N. Navoiyshunoslik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1979.
5. Davronbek To'xtaboyev. Xamsa janrining poetik tafakkurdagi roli. – “Adabiyotshunoslik” jurnali, 2022.
6. Karimov Sh. Navoiy Xamsasi poetikasining tahlili. – Samarqand Davlat Universiteti ilmiy to'plami, 2021.